

8. A lemorzsolódás mérésének lehetőségei a közoktatásban

Kádárné Fülöp Judit

Bevezetés

A szülők iskolázottsága, szülők gyermekeikkel kapcsolatos iskoláztatási aspirációinak jelentősége a továbbtanulás, az egész életen át tartó tanulásban régóta ismert, sokszor leírt tény. A lemorzsolódás problémája a hátrányos szociokulturális háttérű tanulók iskolai kudarcával és továbbtanulási nehézségeivel foglalkozó nemzetközi oktatásszociológiai szakirodalomban a 60-as évektől jelen van. Magyarországon elsőként Ferge Zsuzsa foglalkozott a szocio-kulturális hátrányokkal induló gyermekek és fiatalok továbbtanulásának akadályával, az iskola műveltség közvetítő szerepének társadalmi meghatározottságával (Ferge, 1976).

A 90-es évektől, amikor az oktatási rendszer megszabadult a zárt felvételi keretszámok korlátaitól és a középfokú és a felsőfokú oktatás expanziója felgyorsult, a lemorzsolódás szinte teljes egészében a roma kisebbség problémájaként jelentkezett újra. Forray R. Katalin és Hegedűs T. András, továbbá Liskó (2002), Babusik, (2001a),(2001a, 2001n, 2003), Fónay (2003), Farkas (2004), Zsilinyiné (2007) tanulmányai elemzik a roma kisebbség iskoláztatási problémáit, iskolai kudarcainak szociokulturális és gazdasági háttérét, tanulási aspirációinak szerkezetét. Rávilágítanak azokra az iskolaszervezeti, iskolaszervezési problémákra, amelyek nehezítik a roma tanulók integrációját, a sajátos nevelési igényeiknek megfelelő hatékony pedagógiai munkát és iskolában maradásuk biztosítását.

A roma tanulók lemorzsolódásával kapcsolatos tanulmányok általában mintavételes felmérések alapján készülnek. Mivel adatvédelmi okokból a 90-es évek óta nem lehet számon tartani a tanulók etnikai hovatartozását, a felmérések következtetései informálisan becsült adatokon nyugszanak. Ezek az adatok rendre nagyobbban mutatják a lemorzsolódók arányát, mint amit a közoktatás statisztika ki tud mutatni. A statisztikának sincs lehetősége etnikai adatok mentén bontani a részvételi adatokat. Feltételezzük azonban, hogy a lemorzsolódás és más jellemzők egyidejű mérésével, és többféle mutató együttesével jobban megbecsülhető országos szinten annak a tanuló rétegnek a nagysága, amelyik a legsúlyosabb kompetencia

deficittel hagyja el az iskolarendszert. Többek között ezért merült fel az igény, hogy a lemorzsolódást egyéni szintű adatokból kellene mérni.

Meg kell jegyezni, hogy az iskolai oktatás eredményességének mérése komplexebb megközelítést igényel, amelyben a bennmaradás vagy lemorzsolódás problémája csak egyetlen elem. Maga a tény, hogy a munkába állás előtt a fiatalok hosszú időt töltenek az iskolapadban, nem minőségi kritériuma az oktatási rendszernek, mert nem feltétlenül jelenti az élethosszig tartó tanulásra való képességet, illetve a foglalkoztathatóságot. Dániában például a 15 -19 éveseknek 83,1%-át tartják nyilván iskolásként (szemben a hazai 87,5 %-kal (OECD, 2008. p.343). Ugyanakkor a 25-64 év közötti legfeljebb általános iskolát végzett dán férfiak 25%-a vesz részt nem formális képzésben, átlagosan évi 719 órában (!). Ugyanez a legfeljebb általános iskolát végzett 25-64 év közötti magyar férfiak 2%-áról mondható el és a képzés időtartamban meghatározhatatlan (ibid. p. 407, 409). Dániában a 9 évfolyamos általános iskolát el nem végző férfiak 54%-a foglalkoztatott, nálunk a 8 évfolyamot el nem végzők foglalkoztatási aránya 20% (ibid. p.151). Az iskolázás években mérhető hosszánál lényegesebb a tanítás és tanulás intenzitása, minősége és hatékonysága. Az t.i., hogy az ország adott jövedelmi viszonyai között az iskolarendszer segítségével mennyire hatékonyan képes a társadalom önfenntartó képességét megőrizni (javítani), s a munkaerőpiacon mennyire jövedelmező munkahelyeken milyen arányú foglalkoztatást képes elérni (Tímár-Polónyi, 2001). A fenntarthatóság szempontjából azt is vizsgálni kell, hogy a társadalmi befektetések megtérülnek-e, s hogy van-e egyensúly az egyéni és a társadalmi hozzájárulás mértéke valamint az egyéni és a társadalmi megtérülés aránya között.

Az iskolákban maradók és a korai iskolaelhagyók arányának mérése a jelenlegi statisztikákban

A középfokú oktatás expanziója és a tankötelezettség 18 éves korig való kiterjesztése folytán a századforduló körül lényegesen megnövekedett az iskolában bennmaradók aránya és az iskolában eltöltött évek száma a korábbi évtizedekhez képest, és a növekedés még most is tart. Pontos adatok az OECD adatgyűjtéshez való csatlakozásunk óta vannak, amióta életkor, évfolyam és intézménytípus szerint összesítésben közli az OKM Statisztikai Osztály az iskolai részvételi adatokat. Ezek szerint 1995-ben a 16 évesek 88%-a, a 17 évesek 71%-a és a 18 évesek 46%-a ült az iskolapadban, 2005-ben viszont a 16 évesek beiskolázási aránya már 96%, a 17 éveseké 92%, a 18 éveseké 82 % (OECD, 1997 p.156, OECD, 2008p.293). A bennmaradási arány természetesen semmit sem mond arról, hogy mennyire eredményes az iskolai tanulás.

A bennmaradási arányokat a közoktatási intézmények által szolgáltatott évfolyam és életkor szerinti létszámtáblákból számítják.

Az iskolázás sikerességével is összefügg az EU *korai iskolaelhagyók* indikátora. Az EU definíciója szerint korai iskolaelhagyók azok a 18-24 év közöttiek, akik nem rendelkeznek középfokú végzettséggel, illetve szakképzettséggel. A magyar ISCED besorolások és OKJ besorolások szerint középfokú szakképzettséget lehet középiskolai végzettséggel vagy szakiskolai végzettséggel szerezni. Az OKJ szakképzettségek egy része megszerezhető iskolán kívüli felnőttképzésben is.

A *korai iskolaelhagyók* mutató a KSH évente kb. 68 000 személyre kiterjedő Munkaerő felméréséből származik. Az OKJ szakmák kódja tartalmazza az ISCED besorolási szintet, amit a Munkaerő felvételnél is alkalmaznak. A korai iskolaelhagyók aránya – az EU Bizottság éves jelentései szerint Magyarországon a korai iskolaelhagyók aránya az európai átlag felett van, de 2002 óta változatlan és 2006-ban még mindig 12,4% volt. (EU Progress report, 2004, 2008).

Iskolaváltás és lemorzsolódás

Az iskolai lemorzsolódás – A Pedagógiai Lexikon definíciója szerint „fokozatos kimaradás” valamely iskolarendszerű képzésből (a képzés befejezése nélkül). Statisztikai szempontból ez a definíció nem egyértelmű. A lemorzsolódás szakirodalmi említései közül a leggyakoribb értelmezések a következők: (a) az egyes programokból (pl. szakképző programokból, felnőttoktatási, felnőttképzési programokból való kimaradás (b) az egyes programtípusokból – például a gimnáziumból, szakközépiskolából, szakiskolából, a speciális szakiskolából való kimaradás (c) a nappali – mainstream – iskolarendszertől való kimaradás és (d) az oktatási rendszer egészéből való kimaradás.

A különböző értelmezések alapján más és más mutatókat lehet képezni, és ezekkel különböző erősségű állításokat lehet alátámasztani a lemorzsolódásról. Egy adott programból való kimaradás – ha a tanuló egy másik, neki megfelelőbb programba iratkozik át, az adott program szempontjából tűnhet lemorzsolódásnak, míg a tanuló szempontjából gyakran csak programváltást jelent. Ennek tipikus példáját látjuk a középfokú intézmények 5B szintű

szakképző programjainál, ahonnan a tanulók jelentős része a program befejezése előtt átmegy egy felsőoktatási programba. Lemorzsolódásról „fokozatos kimaradás” értelemben akkor lehet beszélni, ha egy gyenge tanuló olyan módon vált programtípust, hogy egy magasabb presztizsű, magasabb végzettséget nyújtó középfokú iskolatípust, hogy közben elveszíti egy magasabb végzettségi szint megszerzésének lehetőségét. Tipikusan ilyen a szakközépiskolából szakiskolába, szakiskolából speciális szakiskolába vezető út, ahonnan nem vagy nagyon nehezen vezet út visszafelé, az érettségi megszerzéséhez. A programváltások nem járnak feltétlenül iskolaváltással, hiszen számos intézmény több programot kínál párhuzamosan.

Közoktatási pályafutása során a legtöbb tanuló egyszer iskolát is vált, akkor, amikor az általános iskolából a középfokú iskolába megy: továbbtanul. Az iskolaváltás másik oka lehet, hogy az iskola nem felel meg a tanulónak (vagy a szülőnek). Vagy azért, mert nem mérték fel kellően, hogy milyen típusú iskola való a tanulónak, hol tudják a legtöbbet kihozni belőle, vagy mert a szülők elégedetlenek az iskola pedagógiai munkájával vagy az iskolai közösséggel, és más iskolát keresnek gyermeküknek. Ezek az iskolaváltások a tanuló, illetve szülő kezdeményezéséből jönnek létre. Mindaddig, ameddig a tanuló a nappali rendszerű oktatás keretein belül vált intézményt, programtípust, programot, a váltás – a tanuló szempontjából – nem minősül lemorzsolódásnak a „nappali – mainstream – oktatási rendszerből való kimaradásnak (lemorzsolódásnak), ezért a közoktatás statisztika koréves „benmaradó” létszámában szerepel.

A par excellence kimaradás, azaz végleges lemorzsolódás esetei (a harmadik és negyedik értelmezés szerint) azok, amikor a tanuló kimarad a nappali iskolarendszerből, illetve amikor mindenféle iskolarendszerű képzésből kimarad, mert nem felel meg az iskolai követelményeknek – bármily alacsonyak legyenek is.

A nappali rendszerű oktatásból való lemorzsolódásnak előzményei vannak, a kimaradás valóban fokozatos. A tanulót először megbuktatják, évismétlésre utasítják, eltanácsolják másik iskolába (programtípusba). Újabban, mivel a jogszabály a tanköteles tanulót mindenképpen védi az iskolából való eltávolítástól, az iskolák a másutt el nem helyezhető, tanköteles, de renitens hiányzó vagy súlyos beilleszkedési problémát jelentő, túlkoros tanulóinak felajánlják a magántanulói státust, amelyben a tanuló valahogy kihúzza a tankötelezettség végéig, amikor megszüntethető a tanulói jogviszonya. Súlyos magatartási

vétség esetén, ha a tanuló nem tankötelezett, fegyelmi úton is eltávolítható az iskolából, de ennek is korlátot szab a jogszabály a tankötelezettség határáig. Ugyanakkor egészségi vagy családi okokra hivatkozva (pl. gyermekszülés) a tanuló maga is kérheti felmentését az iskolába járás alól. A tanulói lemorzsolódással foglalkozó szakirodalom leginkább a tanulóknak ezzel a harmadik csoportjával foglalkozik, azokkal, akik befejezett iskolai végzettség nélkül hagyják el a *nappali* iskolarendszerű képzést.

Előfordul, hogy a nappali rendszerű képzésből való kimaradás – a tanulmányok abbahagyása – nem jelent végleges lemorzsolódást. A programváltás sajátos esete, amikor a – rendszerint a többször évismérlésre utasított vagy a nappali iskolából kimaradt – tanuló felnőttoktatási programban fejezi be középfokú tanulmányait. Felnőttoktatásra ma már specializálódott iskolák léteznek, legalábbis a nagyobb városokban. A közoktatás statisztika, amely az intézményekben bennmaradókat és a részvételeket méri, a felnőttoktatásban résztvevőket külön tartja számon, de az iskolarendszerben bennmaradóknak tekinti.

Más a helyzet akkor, amikor a tanuló kimarad az iskolarendszerű képzésből, de nem-formális szakképzésben (tanfolyamokon) OKJ szakképesítést szerez. Ezek a tanulási pályamódosítások még eredményezhetnek ún. „felső középfokú képzettséget” a nemzetközi statisztikai fogalmak szerint, de a magyar közoktatási statisztikában már nem számítanak „bennmaradó”-nak. Azokban a nemzetközi indikátorokban, amelyek a munkaerő felmérésen alapulnak, a középfokú végzettséget, illetve középfokú szakképzettséget megszerzetteket – függetlenül attól, hogy nappali vagy felnőttoktatásban, illetve felnőttképzésben szereztek képesítést – NEM számítják a korai iskolaelhagyók (véglegesen lemorzsolódottak) közé. A korábban említett 12,4%-ban tehát nincsenek benne azok, akik felnőttoktatásban vagy felnőttképzésben szerezték meg 24 éves korukig a középfokú végzettséget, illetve szakképzettséget.

Bár az iskolai statisztikákból képzett mutatók nem alkalmasak a nappali rendszerű oktatásból véglegesen lemorzsolódók számának becslésére, arra alkalmasak, hogy a kimaradást megelőző fázisokra vonatkozóan jelzéseket adjanak (pl. a kimaradást megelőző „magántanulók” számának becslésével, a továbbtanulási arányok becslésével, az évfolyamismérlések mérésével).

A nappali rendszerű oktatásból való lemorzsolódás a tanulók iskolai jogviszonyának megszűnését számon tartó adatbázisok alapján lehetséges, amint erre a következőkben kitérünk.

A lemorzsolódás végső és legsúlyosabb esete az, amikor valaki nemcsak a nappali és felnőttoktatásból marad ki, hanem örökre háttal fordít minden szervezett (formális vagy nem formális) tanulásnak is. Ezeket nevezi a nemzetközi statisztika „iskolaelhagyóknak”. A végleges „iskolaelhagyás” mérése csak egyéni szintű mikroadatokból, az egyéni tanulási (képzési) pályafutás ismerete alapján lehetséges, hiszen az intézményi statisztikák aggregált adatokat gyűjtenek, az iskolai adatbázisok pedig csak az iskolarendszerben maradékat tartják nyilván. Ezért a végleges „iskolaelhagyók” számának, arányának becslése csak mintavételes felmérések alapján, háztartásstatisztikai módszerekkel lehetséges.

A KIR-STAT adatbázisból számítható kvázi-lemorzsolódás indikátorok

A közoktatási információs rendszer KIR-STAT elnevezésű statisztikai adatgyűjtő programja az Országos Statisztikai Adatgyűjtő Program része, a közoktatási intézményektől gyűjt adatokat. A felmérés alapvető megfigyelési egysége a feladatellátási hely. A feladatellátási hely az intézménynél kisebb egység, amely jellemzően egy adott telephelyen adott szakfeladatot ellátó intézményegység. Pl. egy intézményen belül működő gimnázium és szakközépiskola két feladatellátási helynek számít. Külön feladatellátási helynek számít minden „tagintézmény”-ként számontartott intézményegység is, akkor is, ha azonos szakfeladatot lát el.

Az általános képzés részvételi és képesítési adata feladatellátási hely szinten aggregált adatok, a szakképzés részvételi és képesítési adatai az intézményen belül OKJ szakmák szintjén aggregált adatok a KIR-STAT-ban. Egyes táblák évfolyamos bontásban adják a létszámokat. A KIR-STAT nem gyűjt mikroadatokat, ezért nem alkalmas a tanulók egyéni iskolai pályafutásának mérésére.

A közoktatásstatisztikai adatgyűjtő program október 1-i referencia dátummal gyűjti a tanév eleji adatokat az adott tanévre vonatkozóan, és az előző tanévre vonatkozó tanév végi adatokat (végzés, képesítés, az évfolyam eredményes befejezése, évisméltésre utasítás, stb.).

Az adott felmérési év adatbázisa a KSH-val való egyeztetés után általában a naptári év végére áll össze, és válik véglegessé és hozzáférhetővé.

A közoktatásstatisztikai adatgyűjtő táblák megtalálhatók a www.okm.gov.hu honlapon a változókat és kategóriákat definiáló kitöltési útmutatóval együtt. A közoktatás statisztikai adatbázis az OSAP keretében átadható mindazon intézményeknek, amelyek igénylik az adatbázist. A hierarchikus SQL adatbázis használatát összesítő program könnyíti meg, amelynek segítségével az egyszerű összegzések automatizálhatók. Bonyolultabb lekérdezésekhez SQL program szükséges.

1. táblázat: A KIR-STAT adatbázis releváns adattáblái a lemorzsolódás és a lemorzsolódás okainak vizsgálata szempontjából¹

A KIR-STAT releváns táblái	Az adathely kódja	Számítható indikátorok	Megjegyzés
Gyermekek, tanulók számának nyitóadatai (ld. Függelék 1a táblázat)	<i>a046t18</i>	A más településről bejárók, a magántanulók, a hátrányos helyzetűek, az intézeti és állami neveltek, az integráltan oktatottak, a tanulási és magatartási zavarokkal küzdők, az évfolyamismétlők száma, aránya programváltók száma, aránya	Program/szakfeladat szinten gyűjtött adat Összesíthető évfolyamonként, programtípusonként, intézményenként, területi egységenként (kistérség, régió), munkarend (nappali, felnőtt) szerint
Tanév végi eredmények a beszámolási időszakban (ld. Függelék 1b táblázat)	<i>a04t22 tábla</i>	A tanév végi és a tanév eleji létszám különbsége, a tovább nem lépők közül a hiányzás miatt nem osztályozhatók, javítóvizsgán meg nem felelők, több tárgyból bukkottak, stb.	Program/szakfeladat szinten gyűjtött adat Összesíthető évfolyamonként, programtípusonként, intézményenként, területi egységenként (kistérség, régió), munkarend (nappali, felnőtt) szerint
Magántanulók száma az okok szerint (ld. Függelék 1c táblázat)	<i>a02t66 tábla</i> <i>a0218 tábla</i>	A nem egészségügyi okokból, saját kezdeményezésre vagy különleges körülmények miatt magántanulók száma.	Program/szakfeladat, illetve feladatellátási hely szinten gyűjtött adat A definíciókat pontosítani kellene úgy, hogy kiszűrhetők legyenek az iskolaelhagyó tankötelesek.

A közoktatás statisztika 2009-től módosul, a szükséges módosítások nyilvánosságra hozásának határideje 2008. december 31. A módosítások nem érintik a jelenlegi trendadatokat

¹ A táblázatokat ld. az 1.sz. Függelékben

körét, ugyanakkor remélhetőleg biztosítani fogják a feladatellátási hely szintű adatok bontását olyan esetekben, amikor egy adott intézményegységen belül több (nagyobb, és pedagógiai szempontból többé-kevésbé önálló) telephelyen folyik ugyanolyan programtípusban oktatás. Ezt a módosítást két dolog teszi szükségessé: egyrészt az, hogy a jogszabály felpuhította a „tagintézménnyé” nyilvánítás kényszerét olyan esetekben is, amikor a pedagógiai önállóság indokolná a tagintézményként való működtetést, és másrészt azért, mert az intézmények adminisztratív mammut-intézményekké történő átalakítása felgyorsult, és ez követhetlenné teszi az ellátási helyek specifikus jellemzőinek alakulását (többek között a lemorzsolódás kistérségi és településen belüli alakulását is).

A lemorzsolódás előzményeinek és okainak kutatási célú vizsgálata szempontjából jelenleg a közoktatás statisztika (KIR-STAT) kérdőív-táblázatai közül az a02t18-as „Gyermekek, tanulók számának tanév eleji nyitóadatai” tábla, az a04t22-es „Tanév végi eredmények a beszámolási időszakban” tábla, valamint a 02t66-os „Magántanulók száma” tábla tartalmaz adatokat (1. táblázat).

A KIR-STAT változóiból három olyan mutató számítható, amelyek közvetve alkalmasak a lemorzsolódás előrejelzésére országos szinten: (1) az évfolyamismétlések száma, és aránya, (2) a 8-dik évfolyam után közvetlenül továbbtanulók aránya, valamint (3) a programváltó tanulók aránya a szakiskolában és a speciális szakiskolában.

Kutatási célra, regionális különbségek, illetve egyes kistérségek lemorzsolódási helyzetének vizsgálatára, továbbá az oktatási szolgáltatói hely társadalmi környezetének leírására néhány más mutató is alkalmas lehet. Ilyenek mindenekelőtt a következők:

- a magántanulók száma/aránya a tanköteles korú tanulók között életkori csoportok és okok szerint (ehhez módosítani kellene a magántanulókra vonatkozó táblát),
- az évismétlők száma az egyes évfolyamokon és programtípusokban
- a hátrányos helyzetű tanulók száma
- a veszélyeztetett tanulók száma
- a tanulási, magatartási, beilleszkedési zavarral küzdő tanulók száma
- az intézeti és állami nevelt gyermekek, tanulók száma (v.ö. 2. sz. táblázat).

Meg kell jegyezni, hogy az egyes változókon a létszámokban átfedések vannak, ezért értékeik nem aggregálhatók.

2. táblázat: A KIR-STAT adatbázisból számítható indikátorok

Indikátor	Adatforrás	Számítás módja	Megjegyzés
Évismétlések aránya programtípusonként	<i>A04t18s12</i>	Az évfolyamonkénti évismétlők aránya az összes évfolyamra aggregálva	Országos szinten programtípusonként (általános iskola, gimnázium, szakközépiskola, szakiskola) értelmezhető, trendkövetésre alkalmas mutató
A 8-dik osztály után középfokon továbbhaladók aránya	<i>a046t18 és a04t22</i>	A 9 évfolyamra újonnan belépők közül a 8-dik osztályt az előző tanévben végzettek (a04t18 tábla 24-dik sora) az előző tanév eleji 8-dik évfolyamos létszám százalékában (előző tanév a04t18s2 sor adata)	Csak országos szinten aggregálva érvényes indikátor. Zavaró tényező lehet az újonnan belépő 9-dik évfolyamon tanulóközül a külföldiek létszáma, ez azonban kis létszám, a becslést kevésbé torzítja.
Más középfokú programtípusból átjövő (programváltó) tanulók száma (gimnázium, szakközépiskola, szakiskola, speciális szakiskola)	<i>a04t18s21-23</i>	Egy adott középfokú programtípusban a más programtípusból jövőek létszáma.	Csak országos szinten aggregálva érvényes indikátor. A lemorzsolódás vizsgálata szempontjából elsősorban a szakiskola és a speciális szakiskola importjának nagysága lehet érdekes.
Évfolyamismétlő tanulók száma	<i>a04t18s12</i>	Az évismétlők száma az az adott évfolyamra beiskolázottak százalékában	Összesíthető program- típusok és évfolyamok szerint, területi egységenként
Hátrányos helyzetű tanulók száma	<i>a04t18s19</i>	Hátrányos helyzetű tanulók aránya (program+munkarend szinten rendelkezésre álló adat)	Számítható évfolyam, intézmény, programtípus szintjén, közölhető település, kistérség, régió bontásban
Veszélyeztetett tanulók száma	<i>a02t12s1</i>	Veszélyeztetett tanulók aránya (feladatellátási hely szinten számítható)	Nem bontható évfolyamok, csak program szintek és típusok szerint (ált.isk., gimnázium, szakközépiskola, szakiskola, speciális szakiskola). Összesíthető településekre, kistérségekre, régiókra
Tanulási, magatartási, beilleszkedési zavarral küzdő tanulók száma	<i>T18s09</i>	Tanulási, magatartási, beilleszkedési zavarral küzdő tanulók száma (feladatellátási hely szinten számítható)	Számítható évfolyam, intézmény, programtípus szintjén, közölhető település, kistérség, régió bontásban
Intézeti és állami nevelt gyermekek, tanulók száma	<i>T18s18</i>	Intézeti és állami nevelt gyermekek tanulók aránya (feladatellátási hely szinten számítható)	Számítható évfolyam, intézmény, programtípus szintjén, közölhető település, kistérség, régió bontásban

Évfolyamisméltések aránya

Az évfolyamisméltés mint intézmény nem minden európai országban létezik. Számos országban, többek között Dániában, Norvégiában, Svédországban, Hollandiában, a továbbhaladás – legalábbis az általános iskolában automatikus. Egyes kutatók az évisméltést kevésbé hatékony eszköznek tartják az intézmények és a tanulók teljesítményének növelése szempontjából. Az *évfolyamisméltés* jelenségét elemzi Bánkuti et. al (2004) szakképző iskolai diákok tanulási nehézségeivel kapcsolatban. Feltételezik, hogy Magyarországon a félévi elégtelen osztályzatot, és szükség esetén az évisméltésre utasítást – különösen a program elején, 9. osztályban – a pedagógusok egyfajta figyelmeztetésként, illetve védőhálóként használják, amivel a tanulókat szorgalmasabb tanulásra ösztönzik, egyúttal megvédik az azonnali lemorzsolódástól. Egyetértés van abban, hogy az évisméltés intézményének adminisztratív felszámolása nem ment fel a valódi probléma megoldása alól, hogy t.i., hogy a nagyon eltérő szocio-kulturális háttérű és motivációjú tanulókat csak személyre, csoportra szabott pedagógiai fejlesztéssel, nagyobb pedagógiai élömunka befektetéssel és megfelelő asszisztenciával lehet eredményesen felzárkóztatni. Ennek híján az automatikus előrehaladás kárt okozhat a rendszer működésében (Szontágh, 2006). Jelenleg az általános iskola első három évfolyamán van automatikus előrehaladás, negyedik osztálytól lehet a tanulót évfolyamisméltésre utasítani.

Az oktatásstatisztikai adatok azt mutatják, hogy az évisméltések aránya valamelyest csökken, és inkább a szakaszváltáshoz közeleső évfolyamokban jelentős (5-dik, 7-dik, 9-dik évfolyam). Középfokon a 9-dik évfolyamon mérnek jelentős évisméltési arányt, különösen a szakiskolában (v.ö. Függelék 2a – 2e táblázatok).

Az évfolyamisméltés különösen akkor probléma, ha a tanuló iskolai pályafutása során többször ismételt évfolyamot, és túlkoros „rossztanulóként” osztálytársai között marginalizálódik, ami amúgyis súlyos iskolai kudarcait súlyosbítja. Babusik (2003) szerint a hátrányos helyzetű roma tanulónépeség körében, ahol a késői iskolakezdés is gyakoribb, az osztályisméltés a lemorzsolódás előszobája lehet.

Az évfolyamisméltők száma a jelenlegi oktatásstatisztikai rendszerben két helyen szerepel: a tanév eleji statisztikában (KIR-STAT a04t18.tábla, Függelék 1a táblázat), valamint a tanév

végi statisztikában (KIR-STAT a04t22.tábla, Függelék 1b táblázat). A tanév eleji statisztika megkülönbözteti az elégtelen teljesítmény miatt évfolyamisméltásra utasítottakat azoktól, akik a szülő kérésére ismételnék évfolyamot, de eredményesen végezték az előző iskolaévet). A tanév végi statisztika a tovább nem lépők számát bontja tovább a tanulmányi okok szerint. Az évisméltés a közoktatás statisztikában nem mérhető a tanuló szintjén, azaz nem lehet megállapítani, hogy mennyien vannak azok, akik két, három vagy több alkalommal ismételnék évfolyamot.

Nyolcadik osztály után továbbhaladók aránya

A 8-dik évfolyamot sikeresen elvégzőknek csaknem 100%-a elkezd a 9-dik évfolyamot. A továbbhaladók aránya, ha ezzel a mutatóval mérjük, nagyon jó. Ugyanakkor a 8-dik évfolyamon is lehet lemorzsolódás, ezért realisabb képet kapunk, ha *a 8-dik osztályból középfokon továbbhaladók arányát* két tanév adataiból – a 9-dik évfolyamba belépők közül a 8-dik évfolyamot az előző évben végzettek és az előző tanév elején a 8-dik évfolyamot elkezdők arányával – becsüljük. Az iskolaváltás miatt az indikátor csak országos összesítésben működik. Számításának módját ld. a 2. táblázatban.

A lemorzsolódás mérésének lehetőségei egyéni tanulói adatokból

Egyéni adatokat a tanulókról az iskola gyűjt. Bár egy évtizede léteznek iskolaadminisztrációs programok, mindez ideig nem sikerült elérni, hogy ezekből készüljenek a statisztikák, noha elvileg azonos adat definíciók mentén tartják nyilván a tanulókat és a pedagógusokat, hiszen a fogalmakat a közoktatási törvény rögzíti. Az iskolai nyilvántartásokból nem lenne nehéz mérni az iskolai lemorzsolódást, hiszen csak be kellene kérni a tanév végén az iskolai nyilvántartásból távozók és az iskolába belépők egyes adatait. Ez azonban – az iskolaadminisztrációs programok különbözősége és az iskolák programhasználatának változó intenzitása miatt – egyelőre nem bizonyult lehetségesnek. Van azonban az Oktatási Hivatalnak egy központi nyilvántartása, amelyben a tanulókról egyedi adatokat vezetnek: ez az oktatási azonosító adatbázis. 2005 óta az oktatási azonosító a tanulókkal való „elszámolás” alapvető eszköze. A tanulók a társadalombiztosítási azonosítóhoz hasonlóan iskolába lépésükkor oktatási azonosítót kaptak, ami elkíséri őket iskolai pályafutásuk során. Az oktatási azonosítóval rendelkező tanulót hozzárendelik az intézményazonosítóval rendelkező intézményhez, majd – amikor elhagyja az intézményt – kijelentik az intézményből. Az

OKTAZON adatbázisban a tanulókról egyéni adatokat gyűjtenek. Az adatgyűjtés folyamatos: az intézmények a tanulói jogviszony keletkezését, illetve megszűnését két héten belül kötelesek webes adatszolgáltatással jelenteni az Oktatási Hivatalnak. Az adatbázis karbantartója a Győri Közoktatási Információs Iroda.

Mindez ideig az OKTAZON adatbázist sem használták statisztikai célokra, noha az Oktatási Hivatal teljesít a Közoktatási Információs Rendszerből eseti adatkéréseket az OKM számára. Ennek két oka van: egyrészt a tanulói adatbázis csak a tanulói jogviszony létét vagy nem létét tartotta nyilván, de semmiféle adatot nem tartalmazott az oktatásban való részvétel jellemzőiről, másrészt a kezdeti időben az adatbázis nem rendelkezett azokkal az adatminőségi jellemzőkkel, amelyeket a statisztikai célokra használt (publikált és/vagy kutatók és elemzők számára hozzáférhetővé tett) adatbázisoktól a elvárható.² Ennek ellenére felmerült az igény, hogy a lemorzsolódást az OKTAZON adatbázis adatai alapján mérjük, azért, hogy lehetséges legyen a lemorzsolódottak iskolázottsági szintjének vizsgálata.

2008 szeptemberétől – a tanulói jogviszony megszűnését bejelentő adatlap részeként – az iskolák egy „lemorzsolódás adatlapot” is kitöltenek. Ezen jelentik, hogy a tanuló iskolai pályafutásának melyik pontján hagyja el az intézményt. A lemorzsolódás adatlap változóit a 3. táblázat mutatja.

Mivel az iskolarendszerből való lemorzsolódást két tanév mérlegéből lehet kiszámítani, a „lemorzsolódottak” adatbázisát a kijelentkezések és bejelentkezések mérlegeként lehet definiálni. A lemorzsolódás referencia időszak a tanév. Mivel a tanév augusztus 31-ig tart, a tanulói jogviszony megszűnésének is ez lehet a legkésőbbi dátuma, ha a tanuló az év végén hagyja el az iskolát. Az intézményváltáskor viszont egy bejelentés is történik az új intézménybe. A tapasztalatok szerint a beiskolázás bejelentő lapjai október végéig jutnak el a Közoktatási Információs Irodába. Az adattisztítás és egyéb adatbázis szerkesztési feladatok elvégzése után kb. december 31-ig zárható le az előző tanév „lemorzsolódás adatbázisa”.

² Ilyen jellemzők a következők: publikált és statisztikai szempontból elfogadható fogalmi definíciók, metaadatbázis, az adatbázis technikai leírása, a több évről való adatbázisok egységes szerkezete, kutatói hozzáférés biztosítása a tanulók egyedi adatainak azonosítására alkalmas munkafájlok révén.

3. táblázat: A KIR OKTAZON adatbázis változói

A lemorzsolódás indikátor szempontjából releváns változók	A változó kategóriái
A tanuló életkora (születési éve)	1 - 16
A tanuló neme	férfi, nő
A tanuló legmagasabb iskolai végzettsége	a) nincs általános iskolai végzettsége b) általános iskolai bizonyítványa van c) érettségi bizonyítványa van d) felsőfokú képesítése van e) Egyik sem (ide azokat a tanulókat jelentik, akik szakiskolát végeztek, de nem szereztek szakképesítést).
A legmagasabb elvégzett évfolyam	1 - 16
OKJ szakképesítése	OKJ szám szerint, több is lehet
A közoktatási feladat (programtípus), melyben a tanuló jogviszonya megszűnt	8 évfolyamos általános iskola ☐ 1 - 4 évfolyamos általános iskola ☐ 1 - 6 évfolyamos általános iskola ☐ 4 - 5 évfolyamos gimnázium ☐ 6 évfolyamos gimnázium ☐ 8 évfolyamos gimnázium ☐ szakközépiskola (nem szakképző évfolyama) ☐ szakközépiskola (szakképző évfolyama) ☐ közoktatási intézmény felsőfokú szakképzési programja ☐ szakiskola (nem szakképző évfolyama) ☐ szakiskola (szakképző évfolyama) ☐ speciális szakiskola (nem szakképző évfolyam) ☐ speciális szakiskola (szakképző évfolyama) Ha szakképző évfolyam, a szakmakód száma:
A programtípus munkarendje	a) Nappali rendszerű képzés b) Felnőttoktatás nappali munkarend c) Felnőttoktatás esti munkarend d) Felnőttoktatás levelező munkarend e) Felnőttoktatás egyéb munkarend
A tanulói jogviszony megszűnésének oka (csak egy válasz adható!):	a) A tanuló befejezte tanulmányait az intézményben b) A tanuló tanulmányait tovább folytatja ba) más magyarországi közoktatási intézményben bb) nem magyarországi közoktatási intézményben bc) felsőoktatási intézményben ³ c) A tanuló tanulmányait abbahagyta ca) jogerős fegyelmi határozattal kizárták az iskolából. cb) tanulmányai folytatására egészségileg alkalmatlanná vált. cc) a tanuló a tanulmányait saját döntése alapján abbahagyta (tankötelezettség nem áll fenn), a tanulmányok folytatásáról az intézménynek nincs információja. cd) a tanuló a tanulmányait tankötelezettség alóli felmentésre hivatkozva családi okból (saját, ill. gondviselője kérelmére) abbahagyta (v.ö. Ktv. 75.§). ce) a tanuló elhunyt. cf) egyéb, éspedig:

A közoktatási információs rendszer tanulói azonosító adatbázisából elméletileg a következő mutatók számíthatók: (a) a nappali rendszerű képzésből befejezett középfokú iskolai

³ Ez a válasz csak arra az esetre vonatkozik, ha a középfokú oktatási intézményben felsőfokú szakképző programból marad ki a tanuló azért, mert felsőoktatási intézményben folytatja tanulmányait.

végzettség nélkül lemorzsolódó tanulók, (b) a tanulmányaikat abbahagyó tanulók, (c) Az egyes szakképző intézményekből, illetve programokból lemorzsolódó tanulók száma (aránya)

A nappali rendszerű képzésből befejezett középfokú iskolai végzettség nélkül lemorzsolódó tanulók

Teljeskörű lemorzsolódás indikátorok két lezárt év mérlegéből készülhetnek. A 2008/2009-es és a 2009/2010-es tanév lezárt adatbázisának összevetéséből számíthatók ki az első lemorzsolódás indikátorok, első ízben 2010 végére lehet kész az új indikátor.

Két tanév mérlege alapján azon tanulók száma, akik az előző tanévben nappali rendszerű képzésben vettek részt, de nem szereztek sem érettségi bizonyítványt, sem középfokú (OKJ 3-dik szintű) szakképzettséget, és a következő tanévre nem iratkoztak be egyetlen intézménybe sem. Azok a legfeljebb 20 éves lemorzsolódók, akik a legmagasabb iskolai végzettség szerint az a), b) vagy az e) kategóriába tartoznak. Az indikátor közölhető a legmagasabb elvégzett évfolyam szerinti, életkor szerinti, valamint fiú-lány bontásban, továbbá aszerint, hogy a tanuló befejezett általános iskolai végzettséggel – (b) vagy (e) kategória – vagy anélkül – (a) kategória – hagyta el a nappali rendszerű képzést. (Az indikátor legkorábban 2010 végén állítható elő.)

A tanulmányaikat abbahagyó tanulók

Egy tanév adataiból azon tanulók száma, akik tanulmányaikat tanév közben abbahagyták, mert a) jogerős fegyelmi határozattal kizárták az iskolából. b) tanulmányaik folytatására egészségileg alkalmatlanná váltak. c) tanulmányaikat saját döntésük alapján abbahagyták (tankötelezettség nem áll fenn), a tanulmányok folytatásáról az intézménynek nincs információja. d) tanulmányaikat tankötelezettség alóli felmentésre hivatkozva családi okból (saját, ill. gondviselője kérelmére) abbahagyták (v.ö. Ktv. 75.§). Az indikátor közölhető a kimaradási okok szerinti bontásban, programtípus szerinti bontásban, fiú-lány bontásban, kistérségi bontásban. (Az indikátor legkorábban 2009 végén állítható elő.)

Az egyes szakképző intézményekből, illetve programokból lemorzsolódó tanulók száma

Egy tanév során egy adott szakképzési programból kimaradó tanulók száma. Azon tanulók száma, akik az intézmény szakképzési évfolyamán az adott programból a tanév közben kimaradtak vagy befejezték az évet, de nem szereztek OKJ képesítést, és a következő tanévre nem iratkoztak be az adott intézménybe (az intézmény kijelentette őket). Az indikátor intézmények szerinti, szakmák, illetve szakmacsoportok szerinti bontásban lehet érdekes. (Az indikátor legkorábban 2009 végén állítható elő.)

Az egyéni tanulói adatokból számított (számítható) indikátorok jelentősége, problémák és nehézségek

Az egyéni tanulói adatok alapján mért lemorzsolódási létszámok és arányok pontosabban leírják a lemorzsolódó tanulók iskolázottsági jellemzőit. Nem mindegy ugyanis, hogy a tanuló mikor, milyen végzettséggel, képzettséggel hagyja abba vagy fejezi be tanulmányait a közoktatásban: mikor marad ki az oktatási rendszerből. A lemorzsolódás adatlap lehetővé teszi azt is, hogy az iskolai szakképzésből lemorzsolódók jellemzőit megállapítsuk – ez a szakképzéssel foglalkozók régi kívánsága.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az OKTAZON adatbázis sem oldja meg teljesen azt a problémát, hogy a tanulók leginkább problematikus rétegének iskolázottsági jellemzőit feltárjuk. A lemorzsolódási adatlap ugyanis csak az intézményből való távozás pillanatában ad képet a tanulóról. A tanuló nyilvántartásba vétele viszont először akkor történik, amikor iskolába lép. Jobb lenne, ha az oktatási azonosítót a tanulók az intézményes nevelésbe való belépés kezdeti pillanatában kaphatnák meg: a bölcsődei ellátás kezdetén, de legkésőbb az óvodába lépéskor. Különösen a hátrányos helyzetű gyermekek esetében az óvodában eltöltött idő az iskolaérettség elérésének jelentős tényezője (Szabó Tóth 2007), s ez hozzászámítható lenne az intézményes nevelésben eltöltött időhöz. A probléma megoldható lenne az iskolába lépéskor kiállított első bejelentés adatainak kiegészítésével is, ehhez azonban az oktatási azonosító bejelentő lapját is módosítani kellene, amire eddig nem került sor.

Az OKTAZON adatbázisból fejleszthető indikátorokkal kapcsolatban technikai problémák is felmerülnek. Az intézmények és feladat-ellátási helyek nyilvántartása továbbra is kívánni valókat hagy maga után. Definíciós probléma, hogy az intézmény azonosítója minden

átszervezés után megváltozik, illetve a székhely azonosítója megmarad, a szolgáltató helyeké (ezeket a KIR telephelyeknek nevezi) viszont azonosíthatatlanná válik, hiszen a székhely azonosítójától függ. Ezért az megtudható, hogy melyik intézményből marad ki a tanuló, de az már nem, hogy melyik szolgáltató helyen (telephelyen) tanult, holott épp ezek között igen nagy különbségek lehetnek, amit az intézményi átszervezések most elfedhetnek. Ez a fejlemény nagyon megnehezíti a lemorzsolódás mérésének területi szintű elemzését.

Az OKTAZON adatbázis másik problémája az adatbiztoság alacsony szintje. Nincs az adatbázisnak a KIR-STAT-hoz hasonló publikált dokumentációja, ezért az elemző rá van utalva az Oktatási Hivatal Közoktatási Információs Irodája munkatársainak mindenkori tudására, készségességére és az adatbázisban való jártasságára.

Hivatkozások

Babusik Ferenc (2001): Az iskolai hatékonyság kulcstényezői a roma fiatalok oktatásában. Új Pedagógiai Szemle, 2001/7-8.sz.

Babusik Ferenc (2003a): Késői kezdés, lemorzsolódás – cigány fiatalok az általános iskolában. Új Pedagógiai Szemle, 2003/10. sz.

Babusik Ferenc (2003b): Késői kezdés, lemorzsolódás – cigány fiatalok az általános iskolában. Új Pedagógiai Szemle, 2003/10. sz.

Babusik Ferenc (2001): Roma gyerekeket képző általános iskolák speciális kínálata. Új Pedagógiai Szemle, 2001/2. sz.

Bánkuti Zsuzsa, Horváth Zsuzsa, Lukács Judit (2004): A szakképző iskolába járó diákok tanulási nehézségei. Iskolakultúra 2004/5. pp.3-26.

Education at a Glance 1997, 2008. Paris, OECD:

Education at a Glance 2008. Paris, OECD.

EU Progress Report (2008): Progress Towards the Common Objectives in Education and Training – Indicators and Benchmarks. Commission Staff Working Paper Sec(2004) 73. Brussels, Commission of the European Communities, 2004.; Progress Towards the Lisbon Objectives in Education and Training – Indicators and Benchmarks. Commission Staff Working Document. Brussels, Commission of the European Communities, 2008.

Farkas Péter (2002): A roma tanulók iskolai sikerességének és a roma kisebbség helyzetének javítását szolgáló eszközök és a Nemzeti Fejlesztési Terv. Új Pedagógiai Szemle, 2002/11. sz.

Ferge Zsuzsa (1976): Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága. Bp. Akadémiai Kiadó 1976.

Fónai Mihály (2004): Romák és az iskola: lehetőség a kitörésre? In: Mayer József, Singer Péter (szerk.), A tanuló felnőtt – a felnőtt tanuló. Felnőttoktatási Akadémia, Gyula 2003. szeptember 10-12. Bp. OKI, 2004.

Liskó Ilona (2002): A cigány tanulók oktatási esélyei. Mérlegen 1990-2002. *Educatio* 2002/1. pp. 49-62.

Polónyi István, Tímár János (2001): Tudásgyár vagy papirgyár? Budapest, 2001, Új Mandátum Könyvkiadó. 165 p.

Szabó-Tóth Kinga (2007): Adalékok a roma gyerekek óvodáztatásának kérdésköréhez. *Új Pedagógiai Szemle*, 2007/3. sz.

Szontagh Pál (2003): Gondolatok napjaink iskolai kihívásairól a gyakorló pedagógus szemével. *Új Pedagógiai Szemle*, 2003/10. sz.

Zsilinyiné Tóth Ágnes (2007): A bemeneti mérések tapasztalatai egy szakiskolában a 2005/2006-os tanévben. *Új Pedagógiai Szemle*, 2007/2.sz.